

VII

Selçukluların Gayr-i Türk Unsurlara Uyguladığı Hoşgörü ve Adalet Politikası

İlhan TÜRKMEN

Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Ankara

Müslüman Türklerin Hıristiyanlarla ilişkileri, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile çok gelişti. Türkler benimsedikleri İslam dininin yüksek insani değerlerini münasebet içine girdikleri toplumlara uygulayarak yeni bir toplumsal süreç oluşturdular. Çoğu zaman başka din mensupları ile ortak hareket ettiler. Öyle ki, Türklerin Anadolu'ya Türkmenleri yerleştirmeleri, çoğu zaman, Hıristiyan din adamları ile anlaşmaları sonucu mümkün olmuştur.¹

Türkler, Anadolu'da ilk kez, Süryanilerle iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bu sıralarda, "İsa'daki cevherler"² meselesi yüzünden özellikle Ermeni ve Süryanilere Bizans imparatorluğu tarafından devamlı baskı yapılmakta idi. Süryaniler, belki de bu yüzden Türk yönetimini Bizans'a tercih etmişlerdi. Gerçekten Süryani Mihail'in "Türkler, şerir ve rafizî Rumların aksine, kimsenin dinine ve inancına karışmıyor; onlar hiçbir baskı ve zulüm düşünmüyorlar"³ şeklindeki sözleri, bu hususa tam bir açıklık getirmektedir. Gerek Büyük Selçuklu, gerekse Anadolu Selçukluları zamanında Müslüman olmayan halka iyi davranıldığı, bunda da özellikle Büyük Selçuklular zamanında geniş ölçüde Yahudilerin yararlandığı bilinmektedir. Öyle ki bu sırada Yahudilerin malî ve siyasi bakımdan nüfuz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Anadolu Selçukluları zamanında da din farkı gözetilmeksizin bütün halka eşit davranıldığı görülmektedir.

Bu dönemde Müslüman ya da Müslüman olmayan ticaret erbabının, Selçuklu Divanı'na şikayet hakları bulunmakta idi ve bunlar, Müslüman

olsun, olmasın orada yargılanmakta idiler. Öte yandan bu dönemde hekimlik, sarraflık, ticaret, tıp ve bankerlik gibi işler, çoğunlukla Müslüman olmayan halkın elinde idi. Daha da önemlisi, bu dönemde devlet hizmetinde memur olarak çalışan Hıristiyanlar da bulunmakta, bunlar içinde yüksek askerî mevkilere gelenler görülmekte idi.⁴ Bu dönemin tanınmış Müslüman olmayan hekimleri olarak II. Kılıç Arslan zamanı (1155 - 1192)'nda Urfalı Hasnon, Alâeddin Keykubat zamanı (1220 - 1237)'nda cerrah Vasil, Süryani Ebu Salim ile Harputlu Şamun'un adları anılabilir.⁵ Müslümanlarla Hıristiyanların bu şekilde birlikte yaşamalarının sonucu olarak daha XII. Yüzyılda Anadolu'da yaşayan Rumların Türkçe konuştukları, Rumca bilmedikleri için eserlerini Türkçe fakat Yunan harfleri ile yazdıkları, hatta bazı yerlerde ayinlerini de Türkçe yaptıkları görülmektedir.⁶

Abbasiler ve Büyük Selçuklular zamanında zimmilerin ayrı bir kıyafet giymesi hususuna fazla önem verildiği halde, Anadolu Selçukluları zamanında Müslüman olmayanlar bu konuda serbest bırakılmışlardır. Öyle ki bu tutum, kiliselerde çan çalma ve yeni ibadethaneler inşa etme gibi konularda da uygulanmıştır.⁷ Bu bakımdan Anadolu Selçukluları zamanında Müslüman olmayan halkın kişisel hukuku tam olarak tanınmakta idi diyebiliriz. Özellikle Rumlar, İstanbul Patriği ile ilişkilerini devam ettirmek suretiyle, Müslüman Türk yönetiminden önceki kilise örgütlerini aynen devam ettirmişlerdir. Fazla olarak kilise ve manastırları ziyaret eden Selçuklu Sultanlarının buralara ihsanlarda bulunduğu görülmektedir. Anadolu Selçukluları vicdan özgürlüğüne önem vermişler, bu dönemde Müslüman olmayan halk, gerçekten Bizans yönetiminde olduğundan daha geniş bir özgürlük havası içinde yaşamışlardır. Anadolu Selçukluları kendi özgürlük anlayışlarına uygun olarak, zorla İslamlaştırma siyaseti gütmemişlerdir. Ancak yüz yıllar boyu Bizans'ın uyguladığı baskı ve kovuşturmaları bilen Ermeni, Süryani, Yakubî ve Nesturî'lerden, iki yönetim arasındaki farkı görerek, ayrıca Müslüman Türk toplumunun duygularını yansıtan Mevlana ve Yunus Emre⁸ gibi mutasavvıfların insancıl görüşlerinin etkisiyle Müslüman olanlar bulunduğu da görülmektedir.⁹ Bizans zamanında topraklar feodallerin elinde bulunmakta idi. Yani topraklar ne devletin, ne de halkındı. Köylü serf durumundaydı.

Selçuklular toprak hukuku alanında büyük bir devrim yaparak, toprağı devletleştirdiler, yani "miri" yaptılar. İşletme hakkını da köylülere verdiler.¹⁰ Ancak miktarı, kesin olarak bilinmemekle birlikte mülk

topraklarının bulunduğunu da kabul etmek gerekir. Bu mülk topraklardan Müslümanlara ait bulunanlardan “öşür”, Müslüman olmayan yani zimmiler’e ait olanlardan da “harac” alınmakta idi. Tabii zimmiler ayrıca “cizye” de ödemekte idiler.¹¹ Osmanlılardaki mahalle kethüdâlığının kökü, Selçuklu İğdiş teşkilatına dayanmaktadır. Burada önemle belirtmemiz gereken husus, halkın, devletle olan ilişkilerini sağlayan bu göreve, zimmilerin, çoğunlukta bulunduğu yerlerde, bir zimmînin de seçilebilmiş olmasıdır. XIII. yüzyılda İlhanlı istilası sırasında Kayseri’de “Haçukoğlu” adlı bir Ermeninin, İğdiş-başı olduğu bilinmektedir.¹²

Selçuklu devleti yıkılınca siyasi egemenlik parçalanmış ve Anadolu’da sayıları on yediye varan “Beylikler Dönemi” başlamıştır. Ancak siyasi parçalanmaya rağmen ticaret ve ekonomik hayat, kültürel faaliyetler bütün canlılığı ile devam etmiştir. Bu dönemde Anadolu yüzyıl kadar müreffeh bir hayat yaşamıştır. Bu dönemde de gerek Anadolu içindeki ticaret, gerekse uluslararası ticaret, çoğunlukla Müslüman olmayanların elinde idi. Anadolu Beylikleri geçit ve limanlardan belli oranlarda, gümrük vergisi almakta idiler. Örneğin Akkoyunlular, gümrük vergisi olarak zimmilerden % 10, Müslümanlardan % 5 almakta idiler.¹³ Tabii şer’î vergiler olarak “harac” ve “cizye” de düzenli bir şekilde toplanmakta idi. Ayrıca bu dönemde Müslüman olmayan halkın yeni kiliseler yapmasına izin verildiği dahi görülmektedir.¹⁴ Bu arada Müslüman olmayanlar, giyim hususunda da tamamen serbest bırakılmışlardı. Sadece örneğin İbn Batuta’nın işaret ettiği üzere, Antalya’da Hıristiyan tüccarlar, etrafı surla çevrili ayrı bir mahallede oturmakta idiler. Geceleri ve Cuma namazı kılındığı zaman bu surun kapıları kapanmakta idi.¹⁵ Böylece denebilir ki, Beylikler döneminde Müslüman olmayanlar, birçok haklara sahip vatandaşlar olarak yaşamışlar, hatta XIV. yüzyıldaki bazı taht kavgalarına dahi karışmışlardır.¹⁶

SELÇUKLULARDA GAYR-i TÜRK UNSURLARA KARŞI HOŞGÖRÜ POLİTİKASININ TEMELLERİ

X. Miladi asırdan itibaren de İslamiyetle müşerref olan Türkler, dünya medeniyet tarihine ve kültürüne çok önemli katkılar sağlamıştır. Türklerin dünya medeniyetine sağladığı en önemli katkılardan biri, hoşgörü, karşılıklı anlayış, diğer kültürlerle diyalog ve çoğulcu kültüre saygıdır. Bu değerleri, Türkler kadar, dünyada hiçbir millet geliştirememiş ve bunlara sahip olamamıştır. Şüphesiz bunun nedenleri vardır.¹⁷

Birincisi, Türk gelenek ve karakteridir. İkincisi de İslamiyet'in değerler sistemidir. Türkler, irkî tolerans yapıları ile, İslam'ın kültürel çoğulculuk anlayışını, kendi kültürel yapıları içinde yoğurmuşlar ve bunu evrensel bir boyut içinde insanlığa sunmuşlardır. İşte, Türk milletine has evrensel hoşgörü, bu iki kaynakla beslenerek gelişmiştir.¹⁸ Türk toplulukları, yukarıda belirttiğim gibi, uçsuz bucaksız bir coğrafyada at oynatmışlardır. Hazar Gölü'nden, Çin'e kadar, Hindistan'a kadar uzanan büyük coğrafyada, tarih boyunca çok değişik din ve kültürlerle iç içe yaşayan Türkler, önce kendinden olmayanlarla birlikte yaşamayı, paylaşmayı ve anlaşmayı öğrenmişlerdir. Bu bir yandan, göçebe kültürü ile olurken;¹⁹ diğer yandan yerleşik kültürle olmuştur. Hindistan'dan, Çin'den, Akdeniz'e kadar ulaşan ipek ve baharat ticaret yollarının Orta Asya'dan geçmesi, Türklere maddi ve manevi büyük kültürel zenginlik kazandırmıştır. Budist rahiplerden, Maniheizt ve Nesturi din misyonerlerine ve tüccarlarına kadar değişik din ve kültür temsilcileri, Türklerle karşı karşıya gelmişler ve Türklerden taraftar bulmaya çalışmışlardır. Bunun içindir ki Yahudi, Maniheizt, Budist, Nesturi inançlarını kabul eden Türk boyları olmuştur.²⁰ Ancak Türkler, İslam dışında hiçbir dini, milletçe kabule yaşamamışlardır.²¹ Bunun için aynı Türk boyları da bazıları Hristiyan, bazıları Yahudi, bazıları da Budist ve Maniheizt olmuşlardır.²² Fakat Türkler, bunca farklı dinî inançlara mensup olmasına rağmen; birlik ve beraberlik içinde yaşamışlar, birbirleriyle din uğruna savaşmamışlardır. Türk boylarının aralarındaki savaşlar, hep egemenlik savaşlarıdır.²³ Bu da Türk halkında, baş olma ve başkasını idare etme karakterinin bir tezahürü olarak görülebilir. İşte Türklerdeki egemenlik savaşının varlığı, dini inanç ve kanaatlere bağlı savaşların olmayışı; onların başkalarının fikrine ve inancına saygılı olduklarının bir sonucudur. Türk boylarında herkes istediği inanca sahip olmuş, ancak istediği egemenliğe girme hürriyetini elde edememiştir. Çünkü Türk geleneğinde, egemenlikte siyaset vardır. Dinleri benimsemede ise inanç ve amentü vardır. Siyaset töreseldir. Din ve inanç ise kişisel eğilimlere ve tercihlere bağlıdır. Diğer yandan Türklerdeki Gök-Tanrı inancı, çok eski bir tarihe sahiptir. Hatta Kudretli Varlık olarak Gök Tanrı inancını Çin'e sokanların da Türkler olduğu söylenmiştir.²⁴ Çağımızın büyük din tarihçisi Eliade, Türklerin dini ile Hindu- Avrupalilerin dini arasında önemli bir benzerliğin olduğunu, her ikisinde de "Yüce Gök Tanrı" inancının önem taşıdığını belirtmektedir.²⁵ Gök-Tanrı inancı, bütün Türk Topluluklarında ortak bir inanç olarak kendini göstermektedir. Gerçi, bazen Gök-Tanrı kelimesi, semavi bir Tanrı şeklinde kendini

göstermişse de genelde kadîr-i mutlak, her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Türklerde genel ve ortak bir Tanrı anlayışını teşkil eden Gök-Tanrı inancı, evrensel bir Tanrı inancının varlığını sergilemektedir. Bu evrensel Tanrı inancı ise, Türklerle evrensel bir ruh hali ve herkesi koruyucu bir karakter kazandırmıştır. Türkleri, zayıfın, çaresizin, muhtacın, zulme uğrayanın dostu olması, inandıkları bu evrensel karakterli Gök-Tanrı inancının eseri olduğunu düşünmeye götürmektedir.²⁶

Evrensel boyutta Gök-Tanrı inancı da Türklerdeki dini hoşgörünün önemli bir kaynağı olmuş görünüyor. Bazı kaynaklar “Şamanizmi” Türlerin milli dini olarak görmek istemektedirler. Ancak Şamanizm, Türklerin milli dini olmamıştır.²⁷ Çünkü Şamanizm bir din değildir. Şamanizm daha çok bir büyü ve büyü törenlerini içeren, muhtelif dinlerden ve hurafelerden oluşan bir dini senkretizm olarak görülebilir. Diğer yandan M. Eliade’inde belirttiği gibi, Şaman inancı, sadece Türklerle mahsus da değildir.²⁸

Türklerde hakim olan Gök-Tanrı inancının, Türklerle verdiği sınırsız geniş ufuk yanında; tarih boyunca farklı inançlara gönül veren Türk boylarının yan yana yaşayabilmeleri, Türk toplumunda o engin bir hoşgörünün yerleşmesini sağlamıştır. Türk toplumundaki engin kültürel ve dini hoşgörünün temelini bir yandan bu İslam öncesi Türk gelenekleri ve kültürleri oluştururken, bir yandan da Türklerin İslamiyet’i kabullerinden sonra, İslamî prensiplerdeki temel fikirler oluşturmuştur.²⁹

Türklerin İslamiyeti benimsemelerinin en önemli sonuçları, X. Yüzyılın sonunda, Karahanlı Devleti’nin İslamı kabul etmesiyle kendini göstermiştir. Satuk Buğra Han, hem kendisi, hem de halkı, İslam’ı kabul etmişlerdir. Uzun bir Maniheizt ve Budist kültürleşme süreci sonunda oluşan Kaşgar çevresi, önemli bir din ve kültür merkezi haline gelmiştir.³⁰

MÜSLÜMAN TÜRKLER ANADOLU’DA

Türklerin Anadolu’ya gelişi ve yerleşmesi ile olarak Süryani tarihçi Mihail şu bilgileri verir: “Anadolu’ya gelip Hıristiyanların oturdukları yerleri işgal eden Türkler, hiçbir kutsal sırta (Teslis gibi) inanmıyorlardı. Bunun için, Hıristiyanlığın bir yanlış olduğunu düşünüyorlardı. Hıristiyan imanı konusunda bir şeyler öğrenme arzusu da yoktur. Bu alanda zulüm de yapmamışlardı.”³¹ Anadolu’yu fetheden Selçuklu Türkleri, hiç kimsenin dinine ve kilise teşkilatına karışmamışlar,

özellikle de müsamaha göstermişlerdir. Türklerin Anadolu'ya geliş tarihi olan XI. yüzyılda, Bizans imparatorluğu, mezhep kavgalarını devam ettiriyor ve İstanbul kilisesine bağlı olmayan Hıristiyan mezheplerini en ağır vergilerin altında eziyordu. Bu açıdan Râfîzi durumuna düşmüş Hıristiyan mezhepleri olan Monofizitler, Nesturiler gibi doğu Hıristiyanları, Anadolu'ya Türklerin gelişini sevinçle karşılamışlardır. Çünkü Anadolu Hıristiyanları, Selçukluların saltanatı altında, Bizanslılarından daha mutlu yaşamışlardır. Hıristiyanlar, Selçuklu döneminde ne baskı, ne de dini bir işkence görmemişlerdir.³² Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos, XI. yüzyılın sonuna doğru Selçuklu Sultanı Melikşah'ın, Suriye'ye seyahat yaptığını, onun halkına bir baba şefkati gösterdiğini, kalbinin Hıristiyanlar için şefkat ve iyilikle dolu olduğunu, Ermeni patriği Basile'in 1090 yılında, kiliseleri, manastırları ve rahipleri vergiden muaf tutan bir fermanı, Melikşah'tan aldığını yazmaktadır.³³ Anadolu Selçuklu Türkiyesi'nin dini hoşgörüsüne ve kendi dışındaki din sahiplerine anlayış ve yardımsever davranışına dair sayılamayacak kadar örnek verilebilir. Meselâ ilk Selçuklu Sultanı olan Süleyman Şah, (1077-1086) Bizans döneminde serf olarak çalışan Hıristiyan köylülere, toprakları dağıtmış ve onları toprak sahibi yaparak, büyük toprak sahiplerinin elinden kurtarmış³⁴ ve Hıristiyanlara din ve adalet yönünden büyük tolerans tanımıştır.³⁵ Türkler, diğer din mensupları ile, özellikle Hıristiyanlarla felsefi ve dinî tartışmalardan da kaçmamışlardır. Mesela, II. Kılıç Arslan huzurunda dinî ve felsefi tartışmalara izin vermiş, filozof Kemaluddin'i daima yanında bulundurmuştur. Bir defasında Malatya Patriğini, Malatya dönüşünde beraberinde getirmiş ve yolda Kemaluddin ile "Kutsal Kitaplar" üzerinde tartışmalarını dinlemiştir.³⁶ Diğer yandan Süryaniler ve Yahudiler, Selçuklu Devleti içinde doktorluk gibi mesleklerini en iyi şekilde icra etmişlerdir. Mesela, Alaaddin Keykubat, tedavi için, Seyfud-Devle ve Vasil isimli Hıristiyan doktorlara başvurmuştur.³⁷ Nitekim Aydınoğlu Mehmet Bey'in sarayında da bir Yahudi doktor bulunuyordu. XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiye'sinde, dini hoşgörünün yanında, mal ve can emniyetide çok iyi korunuyordu. Bu dönemde Türkiye milletlerarası ticarî faaliyetlerin merkezileştiği bir ülkeydi. Bazı Türk şehirlerinde Batılı tüccarlar koloniler kurmuşlardır. Mesela, İtalyan tüccarların, Sivas'ta bir konsolosluğunun olduğunu ve Kemaluddin Hanı'nda bir kilisesi bulunduğunu ve orada ikamet ettiklerini kaynaklar nakletmektedir. Anadolu'daki Latin tüccarların Erzincan'da, Fransiskanların de Erzurum'da birer kilisesi vardı.³⁸ Anadolu Selçuklu Devleti'nin Gayr-i Müslimlerle ilişkileri sadece, halk

seviyesinde kalmamış, resmî boyutta da aynı şekilde ilişkiler sürmüştür. Bu ilişkilerde de hoşgörü, karşılıklı yardımlaşma kendini göstermiştir. Mesela, Bizans imparatoru Mihail Paleologos (1259-1282), Anadolu Selçuklu sultanının yardımını sağlamak için Konya'ya gelmiş ve Konya piskoposu bu konuda arabuluculuk görevi ifa etmiştir.³⁹

Anadolu'da Hıristiyan Ortaçağının en önemli dini aktivitelerinin yoğunlaştığı yerlerden birisi, manastırlar olmuştur. Mesela, Konya'daki St. Chariton manastırı, Mevlana tarafından sıkça ziyaret edilmiştir. Bu arada Barsauma Manastırından da bahsetmek gerekecektir. Malatya'da olan Barsauma Manastırı, bir Süryani kültür merkezi olarak faaliyet göstermekteydi. Bu manastır, bütün Selçuklu döneminde şöhretini korumuştur. Manastıra, Suriye'den, Mezopotamya'dan sürekli Hıristiyan ziyaretçiler geliyordu. Bu manastırda 300 keşişin ikamet ettiğini kaynaklar belirtmektedir. Bu manastırı, Selçuklu Sultanlarının da ziyaret ettiği ve rahiplere bağışlar yaptıkları söylenmektedir. XIII. Yüzyılda manastırlar Selçuklu Devleti'ne 1000 dinar vergi ödemekteydi. Bazen Selçuklu Sultanları bu vergileri, manastırlardan kaldırmıştır.⁴⁰

Sonuç olarak Selçuklular'ın uyguladığı hoşgörü ve adaletli politikanın temelinde, İslam öncesi Türk devlet geleneğinden gelen köklü adalet ve hoşgörü uygulamalarının esas olduğunu görüyoruz. İslam öncesi bu geleneğin İslam sonrası da İslam'ın yüce kaideleri ile mezc edilerek daha da mükemmel hale getirildiği görülmektedir. Selçuklular fethettikleri hiçbir bölgede halkın diline, dinine ve yaşantısına karışmamış, bilakis onların can, mal güvenliklerinin korunması noktasına çok önem vermişlerdir.

TÜRKLERİN ANADOLU'YA GİRİŞİ KARŞISINDA ERMENİLER

Doğu Anadolu'da yaşayan Süryani ve Ermeniler, Türklere karşı Bizans Devleti'nin politikalarını uygun bulmadıkları için Bizans Devleti ile beraber olmadılar ve Bizans'ın Selçuklu Türklerine karşı Anadolu müdafaasına samimiyetle yardım etmediler. Bizanslıların Ermeni ve Süryanilere uyguladığı dini baskılarına, mali baskıları de ekleniyordu. Devletin vergilerinin çokluğu halkı ezmiş; Anadolu'da Bizans Devleti'nin uyguladığı toprak rejimi ile araziler, şahısların mülkiyetinde toplanarak aristokrasisi sınıfı meydana gelmiş ve yavaş, yavaş halk topraksız ve esir duruma düşmüştü.⁴¹ Selçuklu fethinden önce Anadolu'nun

doğusunda Bizans'a tabi iki Ermeni prensliği bulunuyordu. Bunlardan birisi Bagrat Hanedanı'nın elindeki Anı, diğeri de Ardzuruni ailesinin başında bulunduğu Van Gölü'nün doğusundaki Vaspuragan prensliği idi. Her iki prenslik daha önce Abbasilere tabi iken, X. yüzyıl sonlarında bölge Bizans hâkimiyeti altına girmiştir.⁴²

Lustinianos'dan Monomakhos'a bütün Bizans imparatorları Kafkasya'ya Ermenilerin milli kimliklerini ortadan kaldırmak ve Gregoryen Ermeni mezhebini yok etmek için gelmişlerdir. Bizans'ın kudretli imparatoru II. Basileios (976–1025) doğu hudutlarını emniyet altına almak ve İslam ülkelerine doğru genişletmek siyaseti gereğince, doğudaki küçük Ermeni Prenslik ve Krallıklarını ortadan kaldırarak, Ermeni halkını Orta Anadolu ve Sivas'a zorunlu göçe tabi tutmuş, Bizans sınırlarını Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar genişletmiştir.

Bizans İmparatoru II. Basileios(öl. 1025)'dan sonra İmparatorluk, iktisâdî ve ictimâî yapısında meydana gelen değişmeler neticesinde, feodal derebeylerin güdümüne girmiştir. Aristokrat sınıfın köylü ve askerlerin elinde bulunan arazileri ele geçirmeye başlamaları ve bunu önleyici kanunları hiçe saymaları sonucu büyük toprak sahipleri çoğalmıştır. Zamanla büyük toprak sahipleri ya ortadan kalkmış veya fakirleşmiştir. Dolayısıyla zenginleşen büyük arazi sahipleri hem küçük sahiplerinden vergi alıyor, hem de devlete vergi ödemekten kaçınıyorlardı. Bu arada kendilerine bağlı olan köylüleri baskı altında tutarak hâkimiyetlerini genişletmek istiyorlardı. Bizans savunma düzeninde önemli bir yeri olan asker köylülerin vergi mükellefi durumuna getirilmesi ve “munzam vergi” ödeyenin de askerlik hizmetinden muaf tutulması Bizans ordusunun zayıflamasına yol açmıştır. Bunun sonucu orduda asker sayısının azaldığı, bunun yerini de farklı milletlerden temin edilen ücretli askerlerin aldığı görülmektedir. Bu durum Bizans'da çok ciddi savunma zaafı doğurmuştur.⁴³ Görüldüğü gibi vergi sistemindeki çöküntü ve savunmadaki zaafın yanında aynı zamanda Bizans'ın kötü yönetilmesi, savaş ve isyanların birbirini takip etmesi Anadolu'nun yerli halkını da perişan etmiştir. Bunun sonucu olarak halk ya bulunduğu bölgeden bir başka bölgeye göç etmiş ya da başka arayışlar içine girmiştir. Selçuklu fetihlerinde Anadolu'nun yerli halkı, Bizans kuvvetleri karşısında Türklere yardımcı olmak suretiyle Anadolu Türk fethinin hızlanmasına da imkan sağlamışlardır. Nitekim halkın “bu fetihleri kendilerine karşı olmaktan daha ziyade Bizans için bir cezalandırma” olarak gördükleri anlaşılmaktadır.⁴⁴

Bizans'ın cezalandırıldığı düşünülmesine yol açan bir diğer sebep de, Bizans'ın dinî politikasıdır. Zirâ Bizans Devleti içinde mevcut olan Hıristiyan kiliselerinin birbirleriyle devamlı sürüşme halinde oldukları görülmüştür. Doğu'daki Hıristiyan kiliseleri hiçbir zaman birbirleriyle bağdaşamamışlardır. Hatta ortaçağın başlarında Müslüman ülkelerinde taraftarları olan kiliseler, Bizans Kilisesinin egemenliğinden tamamen uzaklaşmış bulunuyorlardı. Ermenilerin, Yâkübilerin ve öteki kiliselere bağlı halkların yaşadığı bölgeleri Bizans ele geçirince, Ortodoks kilisesi diğer kiliseler karşısında oldukça sert tedbirlere başvurarak, bu kiliselerin ileri gelenlerini sıkıştırmaya başladığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak hoşnutsuzlukların arttığı gibi Ortodoks kilisesinden kopuşlar da çoğalmaya başlamıştır.⁴⁵ Doğu'daki bu farklı Hıristiyan kiliselerini başlangıçtan beri hazmedemeyen Bizans Devleti, bu toplulukları Ortodokslaştırmak niyetiyle baskı politikası da uyguluyordu. Anadolu'daki Hıristiyan yerli halk üzerinde Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma olarak cereyan eden Bizans'ın dinî baskısı, Ermenileri, Süryânileri ve diğer Hıristiyan mezhep mensuplarını -ki bunlar Hıristiyanlarca "Râfizi" olarak kabul ediliyorlardı- Bizans Devleti'ne düşman hale getirmişti. Bunların Selçuklulara yaklaşmalarına, hattâ onları bir kurtarıcı gibi görmelerine yol açan bu ortam, Anadolu'nun gerek 1071'den önceki, gerekse Malazgirt'ten sonraki Türkleşmesine ve İslâmlaşmasına da imkân hazırlamıştır.⁴⁶

Ani, Kars, Van bölgelerinin Ermenilerden temizlenmesi üzerine, bu bölgelerde Bizans, askerî garnizonlar oluşturmuştur. Bizans bu tür bir siyaseti izlemekle, Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenileri yok etme politikasını gütmüştür. Bazen zor kullanarak, bazen ödüller vererek Ermeni sergerdelerini doğudan geçerek imparatorluğun çeşitli yörelerine dağıtma politikasını uygulamıştır. Türklerin Bizans topraklarına doğru akınları başlayınca Vaspuragan (Van Bölgesi) Prensi Senekherim'in, Bizans imparatoru II. Basileios ile anlaşarak, 1021 yılında Van'ı Bizans'a terk etmek suretiyle, tebaasının büyük bir kısmı ile kendisine tahsis edilmiş olan Sivas bölgesine yerleşmiştir. Aslında Senekherim mülkünü II. Basil'e devretmek istememiştir. II. Basil, Senekherim'e güvenemediği için Ermenileri bölgeden zorla göç ettirmiştir.⁴⁷

Bizans İmparatorlarının Ermenilere karşı izlediği politika incelendiğinde, Ermenilerin sürekli ihanetlerinden, dönemliklerinden bahsedildiği görülmektedir. Çağdaş Ermeni tarihçisi Aristakes Lastivertsi,

Bizans İmparatorunun, bölgede meydana gelen Bizans-Ermeni mücadelesini gerçek boyutları ile araştırmadan Ermeni askerlerinden ve halkından nefret etmesini ve onlara düşmanca davranmasını, izah etmenin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.⁴⁸

XI. yüzyılın başlarında Bizans imparatorları, Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni prensliklerini yıkıp, onları büyük bir nüfus ile Orta Anadolu'ya sürdüğü ve Ortodoksluğu kendilerine ve diğer Hıristiyanlara zorladıkları için bu kavimlerin Bizans düşmanlığı çok derin idi.⁴⁹ Nitekim Ermeni vekayinamesi Urfalı Mateos : “İktidarsız ve kadınlaşmış iğrenç Rum Milleti, Ermenistan'ın cesur evlatlarını yurtlarından koparıp dağıttılar; milletimizi tahrip edip Türklerin istilasını kolaylaştırdılar” ifadeleri ile Ermeni kavminin düşüncelerini ve Anadolu'nun fethini hazırlayan iç sebepleri meydana koymaktadır.⁵⁰ Mateos, Bizanslılara olan kızgınlığını eserinin bir başka yerinde şöyle dile getirmektedir: “Ermeni Milletinin, korkak Grek Milletinin yüzünden çektiği ıstırapları kim tasvir edebilecektir? Çünkü Grekler, Ermeni Milleti'nin kumandanlarını kendi eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Kaçmayı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler, kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara benzediler.”⁵¹ Türklerin Anadolu kapısında görünmesi Gregoryen Ermenileri için müspet yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey'in, ilk Selçuklu-Ermeni ilişkilerini oluşturan Doğu Anadolu'ya yaptığı keşif seferi sırasında, Ermeni ve Gürcüler yasal statülerine rağmen Bizans'la ciddi bir anlaşmazlık içinde bulunuyorlardı. Çağrı Bey, üç bin kadar atlı kuvvetiyle Maveraunnehir'den hareketle Horasan ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya ulaşmış, Van Gölü bölgesine (Vasपुरakan'a) girdi.⁵² O zamana değin hayatında hiç Türk askeri görmemiş olan Ermeniler, mızrak, ok ve yaydan silahları çekili olan, beli kemerli, kadınlarınkine benzeyen uzun ve örümlü saçları, rüzgâr gibi uçan Türk atlıları karşısında korku ve dehşete kapılmışlardır.⁵³ Yapılan çarpışmalarda Ermeniler özellikle yağmur gibi atılan okların yarattığı panik dolayısıyla, bozguna uğramaktan kurtulamamışlardır.⁵⁴ Selçuklu akınının başladığı tarihlerde Ermenilerle Gürcüler arasında birlik olmaması, İmparator II. Basil'in Balkanlarda sonu gelmez savaşlarla meşgul olması, buna mukabil Bizans politikasının doğuda ilhak hususundaki ısrarı, fakat Bizans savunma tedbirlerinin zayıflığı, Ermeni-Bizans gerginliği, Gürcü-Bizans mücadelesi

Çağrı Bey'in seferini başarılı kılmıştır. Çağrı Bey, mahfuz ve müstahkem kaleler dışında Vaspuragan bölgesinin Batı taraflarını ele geçirmeyi başarmış, kendisine artık hiçbir Ermeni kuvveti karşı koyamamıştır. Bu ilk sefer Ermeni Ardzruni ve Bagratuni hanedanlarının istiklallerini kaybetmelerini, dolayısıyla Ermeniler eski yurtlarından ayrılarak Orta Anadolu'ya yayılmalarını ve XII. - XIII. asırlarda Anadolu tarihinde rol oynamalarını sağlamıştır.⁵⁵

İlk fetihlerin Ermeniler için olumsuz neticelerine rağmen, Türklere karşı belirgin bir düşmanlık duygusuna kapılmamışlardır. Çoğu zaman bu fetihleri kendilerine karşı bir hareket gibi algılamamışlar; Bizans'ın cezalandırılması olarak yorumlamışlardır. Zaten sorun o tarihte Rumlarla Türkler arasında idi. Anadolu'daki küçük Monofizit grupları ile Ermeniler zaten tebaa olmuşlardı. 1028 yılında Arslan Yabgu Oğuzları, Ermeni bölgelerine yönelik akınlarda bulunurken, 1038'de üçüncü bir sefer daha yapmışlardı. Birçok ihanet ve felaketlere uğrayan Oğuzlar, 1042'de Urmiye'de 15. 000 kişilik bir ordu ile, Van bölgesine girmişler; Ermeni Prensi Haçig'i öldürüp, bir takım mücadelelerden sonra tekrar başkent Rey'e dönmüşlerdir.⁵⁶

1040 tarihinden sonra Selçuklu Türkleri Doğu Anadolu'ya fetihlere başladıkları zaman, bölgede Mavera-yi Kafkasya'nın siyasi haritası üzerinde hiçbir bağımsız Ermeni yerleşimi yoktu. Ermeni toprakları Bizans tarafından yönetiliyordu.⁵⁷ Bu tarihlerde Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya yönelik fetih hareketlerine karşı yeni Bizans hududunun dayanma noktaları Van, Malazgirt ve Ani kaleleri idi.⁵⁸

Bizans çağında "Anadolu'nun Doğu Kilidi" sayılan ve ana göçlerle, istilalar yolu üzerinde bir kapı olan Kafkasya'nın fethi ile, bu bölge Türk hakimiyeti altına alınmakla kalmayacak, gelecekte Anadolu'ya yapılacak akınlara da yol açılmış olacaktır. 1045 yılında Ani Krallığı'nı ele geçiren Bizans Devleti,⁵⁹ 542 ırk ve mezhep farklılığı sebebiyle Ermenilere her türlü zulmü ve katliamı yapmış, aşırı vergiler koymuş, dini kurumlarına ve kiliselerine saldırmış ve din adamlarını yakalayarak sürgün etmiştir. Bu düşmanlık ve menfi tavırlar, Selçuklu Türklerinin bölgeyi ele geçirmelerine kadar sürmüştür. Bizans zulmü altında ezilen Ermeniler ve Süryaniler "rafizi" saydıkları Rumların cezalandırılması için Allah'ın Türkleri gönderdiğine inanmakta ve bu sebeple de Türklere yardım etmektedirler.⁶⁰

Sultan Tuğrul Bey, 1054 başlarında bizzat ordusu ile harekete geçerek Doğu Anadolu'da fetihlere başladı. Kars yönünde harekâta bulunan

bir Selçuklu birliği ise çoğunluğunu Ermeni askerlerinin oluşturduğu Bizans kuvvetlerini, bozguna uğratmakta güçlük çekmedi. Tuğrul Bey, Bizans muhafızı olarak Ermeni Vasil'in savunduğu Malazgirt kalesini kuşatıp sıkıştırdı ise de fethedemedi. Bu kuşatmada, şehirde nüfus çoğunluğunu teşkil eden Ermenilerin, Türk saldırılarına karşı kayıtsız kaldıkları ifade edilmektedir.⁶¹

Selçuklu fetihleri dolayısıyla Anadolu'da Bizans hâkimiyetinin çöküşünden istifade eden ve Bizans Devleti ile ilişkileri bozulmuş durumda olan Ermeniler, zaman zaman isyan ederek bu çöküşü süratlendirmişler ve Selçukluları kendileri için kurtarıcı gibi karşılamışlardır.

Malazgirt Savaşı öncesi kalabalık Bizans Ordusu Kızılırmak vadisini takip ederek Sivas'a geldi. Burada El-Basan'ın zaferi dolayısıyla Rumların: "Ermeniler bize Türklerden daha fazla taşkınlık ve merhametsizlik gösterdiler." şikâyetleri ile karşılaşan Bizans imparatoru Romanos Diogenes şehri tahrip etti ve pek çok Ermeni'nin öldürülmesini emretti. Ermeni Prensleri Adom ve Abusahl'i da Sivas'tan sürdü. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Türklere karşı yaptığı seferin dönüşünde, Ermeni mezhebinin kökünü kazıyacağına dair yemin ederek, ordusu ile birlikte Erzurum'a doğru seferine devam etti.⁶² Malazgirt Savaşı'nda Ermeni kaynaklarının, açıkça itiraftan kaçınmalarına rağmen, çağdaş Ermeni müellifi Aristakes'in, Bizans İmparatorunun, bu esnada "Sebepsiz yere Ermeni askerlerine ve milletine öfkeleni." ibaresi⁶³ onlarında daha önce olduğu gibi, savaş zamanında da kaçıklıklarını göstermektedir. Nitekim tarafsız bir müellif olan Süryani Mihail Bizanslıların "Bozuk mezheplerini kabule zorladıkları Ermeniler muharebede sırtını çevirerek kaçtılar." ifadesi⁶⁴ bu durumu doğrulamaktadır. Malazgirt savaşında Bizans imparatorunu derhal savaşı kabul etmeye zorlayan sebeplerden biri de Bizans ordusuna, Ermenilerle Bizanslılar arasındaki köklü dinî düşmanlığın doğurduğu karşılıklı bir şüphe ve moral bozukluğu hâkimdi.⁶⁵

Selçuklu orduları, Malazgirt Zaferini müteakip birkaç yıl içinde Anadolu'yu baştan başa kat ederek Marmara sahillerine ulaştılar. Gerçekten de Bizans'ın kendi halkına ve Ermenilere karşı kötü yönetimi, Türk fethini kolaylaştırdı. Bizans'ın toprak aristokratları elinde ezilen Rum köylüleri ile Rumlaştırılmaya ve Ortodoksları olmaya zorlanan Ermeniler Türklere kucak açmaya, hatta onlara yardım etmeye başladılar. Zira Selçuklular getirdikleri miri toprak sistemi ile köylüleri

toprağa kavuşturdukları gibi, Anadolu'da Selçuklu idaresinde yaşayan Rum, Ermeni, Süryanilerin dinlerinde ve kültürlerinde serbest bıraktılar.

Anadolu'daki Hıristiyan kavimler Selçuklular idaresinden ne kadar memnun idi ise, Anadolu'da hüküm süren Bizans yönetiminden de o derece şikâyet ve hatta nefret ediyorlardı. Zira milli ve insani idealere bağlı, Türk devlet nizami yabancı kavim, din ve mezheplere yalnız hürriyet ve adalet getirmemiş; aynı zamanda karşılaştıkları feodalizmi yıkarak bütün memleket arazisini de topraksız yerlilere ve esir köylülere dağıtmıştır.⁶⁶

Selçuklu döneminde Ermeniler dini teşkilatlanmalarında da serbestiyet içinde bulunuyorlardı. Ani Ermeni Başpiskopusu Barseğ, Ermeni Patrikliğinin durumunu arz etmek üzere, 1091 yılında İsfahan'a, Sultan Melikşah'a gitti. Sultan, huzuruna kabul ettiği Ermeni heyetini çok iyi bir şekilde karşıladı, "Ermeni Katolikosluğunun tek bir makamla temsil edilmesi, bütün kilise, manastır ve ruhanilerin vergi dışı tutulmaları" hususlarında bir buyruk (ferman) hazırlatıp Barseğ'e verdi. Sultanin söz konusu ferman emirlerini yerine getirmekle görevlendirilen, Azerbaycan Genel Valisi Kutbeddin İsmail, derhal vergileri kaldırdığı gibi, Ermenilerin oturdukları memleketleri imar ettikten başka, bütün Ermeni kilise ve manastırlarını da Selçuklu Devleti adına himayesi altına aldı. Urfalı Mateos, Kutbeddin İsmail hakkında "İsmail iyi ve çok merhametli ve imar edici bir şahıstı. O, bütün Ermenistan'ı idaresi altına almış olup, memleketi imar etmeye başlamış ve bütün manastırları İranlıların fenalıklarına karşı himaye etmiştir." şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.⁶⁷ Urfalı Mateos, Sultan Melikşah hakkında da şu övgü dolu bilgileri verir: "Aynı yılda evrenin sahibi Sultan Melikşah, Rumların ülkelerine doğru ilerledi. Kalbi Hıristiyanlara karşı şefkat ve iyimserlikle doluydu. Fethettiği ülkelerin ahalisine bir baba sevgisiyle muamele etti. Pek çok kent, eyalet Melikşah'a teslim oldu. İsa'nın evlatlarına karşı çok iyi davrandı. Ermeni halkına refah ve mutluluk getirdi." Sultan Melikşah'ın ölümü dolayısıyla Mateos "Herkesin babası, bütün insanlara karşı merhametli ve hüsn-i niyet sahibi sultanın ölümü, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü." demiştir.⁶⁸

Selçuklu Türkleri, Bizans'ın ezmeye ve yok etmeye çalıştığı Ermeni kilisesini himaye etmeye başlamış, Ermeni Kilisesi, manastırları ve ruhban sınıfına Bizans tarafından konulan ağır vergileri kaldırarak, bunları vergiden muaf tutmuş, Ermeni toplumunu ibadet, eğitim ve iç işlerinde serbest bırakmış ve Ermenileri Müslüman olmaya hiçbir

zaman zorlamamıştır. Ermeni Ruhani Lideri Selçukluların bu tutumu karşısında Sultan Melikşah'ı ziyaret ederek, Ermeni milleti adına şükranlarını bildirmiştir.⁶⁹ Ermeniler tarih boyunca gerek toplum olarak varlıklarını, gerek din ve kiliselerini Türkler sayesinde koruyabilmişlerdir. Bugün Ermenilerin milli kiliseleri varsa, yeryüzünde Ermeni Milleti mevcutsa, bunu Türklerin müsamahasına, hoşgörüsüne borçludurlar. Türkler Ermenilere ve onların dini inanışlarına sahip çıkmamış, müsamaha göstermemiş olsaydı, bugün bir Gregoryen Ermeni Kilisesi olmayacaktı ve belki de Kafkasya'da bağımsız Ermenistan Devleti mevcut olmayacaktı.

SELÇUKLU SULTANLARININ ERMENİLERE VE GAYR-İ MÜSLİMLERE DAVRANIŞLARI

Elimizdeki tarihî verilere bakılınca Selçuklu sultanlarının Hıristiyanlarla iyi bir diyalog içinde olduklarını görmekteyiz. Türkiye Selçuklu sultanları bu din mensuplarına karşı son derece toleranslı davranmışlardır, ilgi göstermişlerdir. Ancak buna karşın, onlar Hıristiyanlık dinine herhangi bir eğilim göstermemişlerdir.⁷⁰ Selçuklu sultanları gerek Anadolu'daki, gerekse komşuları olan Bizans ülkesindeki Hıristiyanlarla akrabalıklar kurmuşlardır. Bundan dolayı Hıristiyan unsurun Selçuklu sarayında büyük bir etkisi görülmektedir.⁷¹ Sultanların Hıristiyan eşleri arasında Ermenilerden, Gürcülerden ve Rumlardan kadınlar, hatta İstanbul'daki Latin imparatoru'nun akrabası olan bir Fransız kadın dahi bulunmaktadır.⁷² I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin bir Hıristiyan olduğunu bilinmektedir.⁷³ Bu hükümdar babası gibi, kendisi de Hıristiyan bir kadınla hayatını birleştirmiştir. Bizans idaresi altındaki Marmara Denizi'nde bulunan bir adada şato sahibi olduğunu bildiğimiz Manuel Mavrozomes, kızını, İstanbul'da sürgün hayatı yaşadığı sırada kendi şatosuna sığınmış olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermiştir.⁷⁴ Mavrozomes'in üç oğlunun, daha sonra Müslüman olarak Selçuklu Devleti'nin üst makamlarında görev aldıkları söylenmiş, bu üç kişinin Vezir Karatay, Emir Karasungur, Kemaleddin Karakaş olduğu belirtilmiştir.⁷⁵ Gürcü Kraliçesi Rosudan, gösterişli bir düğünle kızını II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirmiştir.⁷⁶ II. İzzeddin Keykâvus'un annesi "Berdüliye" adında bir Hıristiyan kadındır.⁷⁷ Görüldüğü gibi Selçuklu sultanlarının aileleri arasında çok sayıda Hıristiyan kadın bulunmaktadır. Yalnız evlilikler sadece Selçuklu hanedanıyla sınırlı değildir.

Türklerle Gürcüler ve Ermeniler arasında eşit düzeydeki diğer insanlar arasında da evlilikler meydana gelmiştir.⁷⁸ Hatta daha önce Anadolu'da gelmiş olan melikler de Hıristiyan kadınları nikahlanmışlardır. Melik Ahmed Gazi'ye Ankara valisinin Hıristiyan kızı esir olarak takdim edildiğinde O, bu kızı İslamiyet'i kabul etmediği halde nikahlamıştır.⁷⁹

Selçuklu sultanlarının zaman zaman İstanbul'a gitmek durumunda kalmaları ve Hıristiyan kadınlarla yaptıkları evlilikler, onların Hıristiyan halka ve Ermenilere karşı sempati duymalarında ve toleranslı davranmalarında kuşkusuz etkili olmuştur.⁸⁰ Selçuklu Devleti'nde Gayr-i Müslimler önemli sayılacak noktalarda sıklıkla görev almışlardır. Mesela Kayseri gibi önemli bir şehrin iğdişbaşılık görevinde bulunmuş olan Hacuk Oğlu Hüsam'ın,⁸¹ Ermeni asıllı olduğu bilinmektedir. Sadece Anadolu Selçuklularında var olduğu anlaşılan iğdişliğin ise, önemli mesleklerden biri olduğu görülmektedir.⁸² İğdişlerin tayiniyle ilgili menşurdan anlaşıldığı üzere, onların şehrin ileri gelenleri arasından tayin edildikleri, kendisine, zengin ve fakir arasında ayrımı yapmaması, zayıfları ezmemesi gibi emirler verildiğine göre de halkla ilgili mühim bir görev ifâ ettiği anlaşılmaktadır.⁸³ Yine tarihi kaynaklarımız II. İzzeddin Keykâvus'un Rum dayılarından bahsederek, bunların devlet ve saltanat işlerine karıştıklarını ifade etmektedirler.⁸⁴ Bu konuyla ilgili örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Ancak asıl önemli olan Selçukluların hizmetinde bulunan bu Hıristiyan unsurların ve Ermenilerin, kendi milliyetlerini ve dinlerini koruyabildikleridir.⁸⁵

Anadolu Selçuklularında Ermenilerin ve diğer gayr-i Türk unsurların dini bakımdan da daima hoşgörü içerisinde yaşadıklarını, kendilerine dini bakımdan hiçbir zorluk çıkarılmadığını görmekteyiz. Gerçekten Selçuklular kendi dinlerinden olmayan vatandaşlarına her bakımdan tam bir din özgürlüğü vermişlerdir. Hatta onlar bununla da kalmamışlar, din özgürlüğü yanında hukuk özgürlüğü bile tanımışlardır.⁸⁶ Oysa Bizans hakimiyeti altındaki Anadolu'da tolerans kavramı hemen hemen yok gibiydi. Sultanlar evlenecekleri gayrimüslim kadınlara, dinî inanış ve ibadetlerine karışmayacaklarına dair söz vermişlerdir. Hatta II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlenen Gürcü Prensesi bu sözden ötürü, Konya sarayına kendi papazı, mukaddes eşyası ve özel hizmetçileriyle birlikte gelmiştir.⁸⁷ Bu dönemde Erzurum ve Erzincan gibi Ermenilerin çoğunlukla buldukları şehirlerde şaraplı, domuz etli dinsel ayinler yapılıyor; fakat bundan dolayı gayrimüslimleri hiç kimse yadırgamıyor

ve engellemiyordu.⁸⁸ Aynı durumun Sivas şehrinde de mevcut olduğunu görüyoruz. Hatta bu şehrin muhtesibinin şarapları yasaklamadığı gerekçesiyle bazı kişiler tarafından kınanması üzerine muhtesibin verdiği cevap konumuz açısından ilgi çekicidir. O, şarapların Hıristiyanlara ait olduğunu, bu yüzden onları yasaklamasının söz konusu olamayacağını ifade etmiştir.⁸⁹ Halbuki bazı önemli şahsiyetler, gayrimüslimlere karşı davranışlarında müsamahakar davranmamaları için Anadolu sultanlarına ihtarda bile bulunmuşlardır. Bunların başında İbnu'l-Arabî gelmektedir. Bu mutasavvıf, I. İzzeddin Keykâvus'a hitaben yazdığı bir mektupta, Ona, gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi giyinmesini yasaklamasını, kendilerine mahsus ayırıcı özellikleri olan kisveler giyinmelerini emretmesini, kilise yapmalarına izin vermemesini, mabetlerini tamir ettirmelerini men etmesini, kısaca onlara kısıtlayıcı hükümler getirmesini söylemiştir.⁹⁰ Ancak buna rağmen Anadolu Sultanları bu tür uygulamalara gitmemişlerdir. Bu uygulama Anadolu'da sadece İlhanlı Valisi Timurtaş zamanında görülmüştür.⁹¹

Selçuklu sultanları Ermenilere ve gayrimüslimlere sadece dinsel anlamda hoşgörü göstermiyorlar, aynı zamanda bütün konularda onlara karşı son derece iyi ve anlayışlı davranıyorlardı. Selçukluların Ermenilere ve gayrimüslimlere gösterdikleri hoşgörülü muameleler, Ermenilerin ve Gayr-i Müslimlerin, kendilerini tercih etmeleri sonucunu doğurmuştur.⁹² Tarihî kaynaklarımız bu konuda önemli bilgiler vermektedirler. Mesela Antakya şehrinin Türkler tarafından fethi, Ermenilerin arzusu ve talebi ile gerçekleşmiştir. Bu şehir miladi 968'den beri Rumların elinde bulunuyordu. Şehrin tekfuru Ermeni Philaretos, hem halkına, hem de askerlerine karşı kötü muamele ediyordu. Hatta oğlunu bile hapsedmişti. Bu yüzden oğlu, babası tarafından Antakya'ya bırakılan şahne ile birlikte, şehri I. Süleyman Şah'a kendi istekleriyle teslim etmişlerdir. Süleyman Şah buradaki halka çok iyi davrandı ve kendi askerlerine, halkın evlerine girmemelerini, onların aralarına karışmamalarını, mallarına ve canlarına zarar vermemelerini emretmiştir.⁹³

Anadolu Selçuklu hükümdarı, gayrimüslimlere uyguladığı bu tür adilâne ve güzel davranışlarla, Anadolu'da Müslüman olmayan kesimlerin desteğini almış ve onları devlete bağlamayı bilmiştir.⁹⁴ Hıristiyan bir Süryâni tarihçisi olan Gregory Ebu'l-Farac, diğer adıyla Bar Hebraeus, I. Kılıçarslan'ın Malatya'yı anlaşma yoluyla aldığını ve burada oturan yerli halktan hiç kimseye zarar vermediğini söyleyerek⁹⁵, Selçuklu sultanlarının gayrimüslimlere karşı olan davranış tarzlarına dikkati çekmektedir.

Büyük Selçuklu Sultanları da Anadolu'nun yerli halkına karşı aynı güzel davranışları sergilemişler, bu davranış tarzı Anadolu'nun Hıristiyan halkı arasında duyulduka, Selçuklulara karşı bir sempati meydana gelmiştir. Bu sempati dönemin Hıristiyan yazarları tarafından da dile getirilmiştir. Mesela bu yazarlar Sultan Melikşah'ın, Hıristiyanları sevdiğini ve onlara karşı çok güzel davrandığını söylemişlerdir. Nitekim, bu hükümdarın vefatı, Hıristiyan dünyasında özellikle Ermeni toplu- munda büyük bir matem havasıyla karşılanmıştır.⁹⁶

Daha önceden beri Selçuklu sultanlarının bu tür davranışla- rını bilen Hıristiyan halk, bu defa aynı güzel muameleleri Anadolu Selçuklularından görünce kendisine zulmeden Hıristiyan yönetimlere karşı Türklerin tarafını tutmuşlardır. Dönemin Hıristiyan tarihçileri arasında yerini almış olan Papaz Grigor, Sultan I. Mesud'un ve oğlu II. Kılıçarslan'ın, aslında Hıristiyanları ve onların dinlerini sevmedik- lerini, sadece memleketlerini kolayca ele geçirebilmek için onlara güzel davrandıklarını ifade etmiş,⁹⁷ bu suretle Hıristiyan yerli halkın, Bizans idaresine karşı Türkleri nasıl desteklediklerine de işaret etmiştir. Papaz Grigor'un bu ifadesi, Anadolu Sultanlarının Hıristiyan halka güzel dav- randıklarının da, o dönemde yaşamış bir Papaz tarafından tescili olmak- tadır. I. Mesud hakkında İskenderiye patrikleri tarafından gayet olumlu şeyler söylenmekte, iyi ve adaletli yönetimi dolayısıyla Rumların, onun idaresinde yaşamayı tercih ettiği belirtilmektedir.⁹⁸ Bu şekilde Süleyman Şah'tan sonra gelen hükümdarlar tarafından da Anadolu'nun Hıristiyan halkına son derece adalet ve hoşgörülle davranıldığını ortaya çıkıyor.⁹⁹

Gerçekten Anadolu Hıristiyanları, Bizans'ın ve onun temsil ettiği dinsel mezhebin baskıları karşısında Selçuklu Türklerini bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.¹⁰⁰ II. Kılıçarslan, Malatya'ya girdiğinde Patrik Mihail'e dostluk mesajı içeren bir mektup, ruhanilik asası ve bir miktar para göndermiştir. Patriği bazen davet eder, saraya gelişinde ise onu biz- zat karşılardı. Süryâni Mihail ve yanındaki din adamları, haçlarıyla bir- likte dini şarkılar söyleyerek Sultanın huzuruna gelirlerdi. Patrikle dinî konularda konuşurlardı. Bu konuşmalar sırasında Sultan oldukça duy- gulu anlar yaşardı. Bu üst seviye karşılama ve sohbetlerden gayet mem- nun olan Hıristiyanlar, kiliseye giderek Sultan ve halkı için dualarda bulunurlardı. Sultan, Bizans'a karşı kazandığı zaferlerin sebebinin bu dualar olduğunu Patriğe bildirerek onu taltif etmiştir.¹⁰¹ II. Kılıçarslan'ın gayrimüslimlere gösterdiği bu yakınlık üzerine Zengîler Devleti hükümdarı Nureddin Zengî, harekete geçerek, II. Kılıçarslan'ı imanını

yenilemeye davet etmiştir.¹⁰² II. Kılıçarslan'ın oğullarından II. Süleyman Şah da fethettiği Anadolu şehirlerindeki Hıristiyan halka gayet güzel muamelelerde bulunmuş ve onları iyi yerlerde iskan etmiştir.¹⁰³

I. Gıyaseddin Keykâvus Bizans savaşlarında elde ettiği esirleri getirerek bazı şehirlere yerleştirmiş, onlara köyler, evler tahsis etmiş, ziraat aletleri ve tohumlar dağıtmış, vergilerden muaf tutmuştur. Hatta bu esirleri, imparatorla anlaşma yapınca, kendi ülkelerine gidip gitmemekte serbest bırakmıştır. Bizans Devleti'nin idaresinden şikayetçi olanlardan birçoğu, bu durumu görerek Selçuklu ülkesine iltica etmiştir.¹⁰⁴ Antakya'dan İstanbul'a giden bir papaz, Ermeni ve Süryânilerin Türklere yardım ettiklerini ve destek verdiklerini söylemiş, bunun üzerine İmparator, kendi yanındaki Ermeni ve Süryânilerin kiliselerini yaktırmış, onları kovdurmış, kalanları da zorla Ortodoks yapmıştır. Bizans'ın bu zulümleri karşısında Anadolu sultanlarının kendilerine verdikleri hürriyetten, gösterdikleri hoşgöründen ötürü Anadolu sultanlarının ölümleri buradaki Hıristiyanlar tarafından büyük üzüntülerle karşılanmıştır.¹⁰⁵ Mesela I. Kılıçarslan'ın 1107'de şehit olması, Anadolu Hıristiyanları arasında son derece üzüntü yaratmıştır. Bir Bizans Kaynağında, Hıristiyan ve Bizans teb'ası oldukları halde Beyşehir Gölü civarında bulunan Ermeni halkın, Bizans'ı düşman olarak gördüğünden ve Bizans Devleti ile Türkler arasında çıkan herhangi bir problemde derhal Türkler tarafını tuttuğundan bahsedilir.¹⁰⁶ Bazı Anadolu şehirlerinin Türkler tarafından fethedilmesi sırasında, Bizans Devleti'ne yardım etmeyen Ermenilerin Grekler tarafından şiddetle kınandıkları da görülüyor.¹⁰⁷

Komşu ülkelerin suikastlarına karşı, aynı destek Anadolu Selçuklularına, Ermeni baronu tarafından da gösterilmiştir. Süryâni Mihail bu konuda ilgi çekici bir bilgi nakletmektedir. Buna göre Halep hükümdarı, Ermeni Kralına, birçok vaatlerle Anadolu Sultanına karşı birlik olmayı teklif etmiş, ancak Ermeni Kralı bu teklifi "kardeşim" diye hitap ettiği Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a bildirmiş, onun hiçbir şekilde kötülüğünü istemediğini ifade etmiştir.¹⁰⁸

I. Alaaddin Keykubat'ın yanında Süryâni bir doktor vardı. Tıpta iyi olmadığı halde Sultan, onu, hükümdarların hayatıyla, devrin şahısları hakkında bilgisi, güzel sohbetleri ve iyi Rumcası sebebiyle hiçbir zaman yanından eksik etmemiştir.¹⁰⁹

Alaaddin Keykubat'ın Venediklilerle yaptığı ticaret anlaşmasından anladığımıza göre, Sultan, sadece kendi vatandaşlarının ticarî haklarını

değil, aynı zamanda, kendi ülkesine gelen Gayr-i Müslimlerin haklarını da koruma altına almıştır.¹¹⁰

Bu bilgilere göre, Anadolu Selçuklu sultanları Gayr-i Müslim vatandaşlarına daima hoşgörü çerçevesinde yaklaşmışlar ve onlara, gereken bütün hakları ve kolaylıkları sağlamışlardır.

Netice olarak, Ermeniler, nerede, hangi devletlerle münasebette bulunmuşlarsa, bunların hepsi Ermenileri kendi din ve mezheplerine çevirmeye çalışmışlardır. Bazen dostça bazen de savaşlarla bu isteklerini tahakkuk ettirmeye uğraşmışlardır. Sadece Türklere böyle bir baskıya maruz kalmamışlardır. Ermenilerin gerek Büyük Selçuklu Devleti İdaresinde, gerekse Anadolu Selçuklu Devleti idaresinde; bu devletlerin yönetiminden memnun olmadıklarına dair herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Nitekim, bu süreçte Gayr-i Müslimlerin durumları İslam hukukuna göre belirlenmiş; Türk idaresinde bulunan diğer gayr-i Müslimlerle birlikte Ermenilerin de dini inanç ve faaliyetlerine müdahalede bulunulmamıştır. Tarihleri boyunca çeşitli egemenlikler altında yaşayan Ermeniler, o dönemlerin olağan siyasi ve toplumsal düzeni olan derebeylik sistemi dışında, hiçbir zaman bağımsız, birleşik ve sürekli bir devlete sahip olamamışlardır. Anadolu'da küçük prenslikler ve beylikler kurmak suretiyle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Türkler hiçbir zaman onların anayurtlarını istila edip, onları buradan çıkarmamışlardır. Selçuklu Türkleri Anadolu'ya girdiklerinde Ermeni Prensliklerine Bizans Devleti tarafından son verilmiştir. Selçukluların Anadolu'ya girişi ile Ermenilerin kültürel kimlikleri Türkler tarafından güvence altına alınıp yok olmaktan kurtulmuştur.